

**„მეფე ლირი“ ქართულ სცენაზე –
რას გვეუბნება სტატისტიკა?**

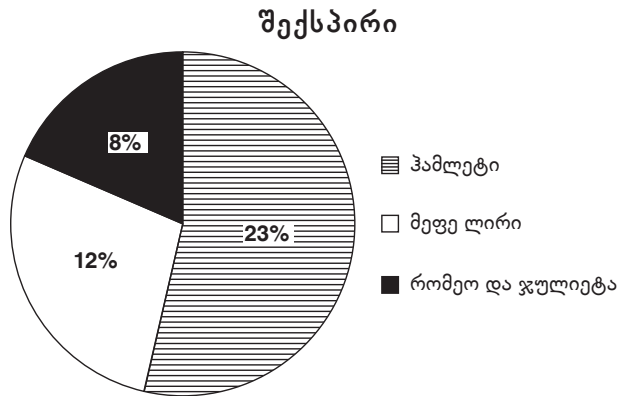
შექსპირის ტრაგედია „მეფე ლირი“ ერთ-ერთი ურთულესი ნაწარმოებთაგანია, რომელიც მსოფლიოს სხვადასხვა სცენაზეა განხორციელებული. სტატისტიკის მიხედვით შექსპირის პიესებიდან ის მეორე ადგილზეა („ჰამლეტის“ შემდეგ), რომლის განხორციელებასაც ყველაზე მეტჯერ მიმართა ქართულმა თეატრმა. „მუდმივი სცენის“ შექმნიდან (1879) დღემდე ის 9-ჯერ განხორციელდა, 2-ჯერ კი საპრემიეროდ მომზადდა (კოტე მარჯანიშვილი, სანდრო ახმეტელი), მაგრამ პრემიერა არ გამართულა. სტატისტიკურმა კვლევამ აჩვენა, რომ შექსპირის „მეფე ლირი“ განსაკუთრებული პიესაა, რომელიც ქართულმა პროფესიულმა თეატრმა მისი განვითარებისა და ისტორიის ყველა ეტაპზე დადგა და მნიშვნელოვან პოლიტიკურ მოვლენებს დაუკავშირა. სტატისტიკური კვლევის შედეგებმა აჩვენა ტრაგედიის ლიტერატურული სტრუქტურისა და მისი სცენაზე განხორციელების განსაკუთრებული სირთულე ამავე ავტორის სხვა ტრაგედიებთან მიმართებაში, რაც გამომხატულია სპექტაკლის მომზადების ხანგრძლივ სარეპეტიციო დროში.

კვლევის საფუძველზე გამოიკვეთა, რომ ქართულ სცენაზე „მეფე ლირს“ სხვადასხვა ისტორიულ მონაკვეთში დგამენ ლიდერები, ავტორიტეტები (რეჟისორები, მსახიობები), ისინი ვინც ქმნიან სათეატრო პოლიტიკას და საზოგადოებრივ აზრს. „მეფე ლირზე“ მუშაობდა ქართული თეატრის ყველა მნიშვნელოვანი ფიგურა.

სტატისტიკური კვლევა ნათელს ხდის ქართულ თეატრში „მეფე ლირის“ დადგმათა თარიღების გარკვეულ კანონზომიერებას, ასევე როგორც ლიტერატურული წყაროს მიმართ განსაკუთრებულ მიდგომას, თითქმის თანაბარ სარეპეტიციო დროს და განსაკუთრებულ პოლიტიკურ აქცენტებს.

შექსპირის „მეფე ლირი“ მსოფლიო ლიტერატურაში ერთ-ერთი ურთულესი ნაწარმოებთაგანია, რომლის განხორციელება სცენაზე გარკვეულ სირთულეებთან არის დაკავშირებული. ამ მოსაზრებას ამყარებს სამეცნიერო ლიტერატურაში შექსპირის ამ პიესის თუ სხვადასხვა დადგმების შეფასებისას „ურთულეს მხატვრულ-დრამატურ-

გიულ მასალად“ მოხსენიება. ამის მიუხედავად „მეფე ლირი“ შექსპირის ის ნაწარმოებია, რომელსაც ყველაზე ხშირად მიმართავენ ქართველი რეჟისორები. მას რეიტინგში მეორე ადგილი უჭირავს შექსპირის „ჰამლეტი“ და „რომეო და ჯულიეტა“ შორის. შექსპირის დადგმებიდან ყველაზე ხშირად დადგმულია „ჰამლეტი“ (23-ჯერ), შემდეგ „მეფე ლირი“ (12-ჯერ) და „რომეო და ჯულიეტა“ (8-ჯერ).



XIX საუკუნის 40-იანი წლებიდან მოყოლებული, შექსპირი სისტემატიურად ითარგმნება ქართულად, თუმც პირველი თარგმანები ვერანაირად ვერ სწვდებოდა შექსპირის გენიალობის მასშტაბებს, თეატრისა და ლიტერატურის მოღვაწეებმა იმ მდარე თარგმანებშიც კი „ინტუიციით იგრძნეს რენესანსის უდიდესი პოეტის სიდიადე და გენიალობა“ [ჭელიძე 1968: 77].

შექსპირის პიესის პირველი ქართული თარგმანი ეკუთვნის დიმიტრი ყიფიანს. მან 1841 წელს ფრანგულიდან თარგმნა „რომეო და ჯულიეტა“, ამას მოყვა ლავრენტი არდაზიანის მიერ 1858 წელს რუსულიდან გადმოთარგმნილი „ჰამლეტი“. შექსპირის პიესების კლასიკურ თარგმანს საფუძველი ჩაუყარეს ილია ჭავჭავაძემ და ივანე მაჩაბელმა. ეს იყო დასაბამი იმ ვრცელი, მრავალფეროვანი და საინტერესო შემოქმედებითი ხაზისა, რომელიც შექსპირის ამ უკვდავმა პიესამ განვლო ქართულ სცენაზე. აღსანიშნავია ისიც, რომ ამ ერთობლივ თარგმანს თავისი წინაისტორია აქვს, დამოუკიდებლად, როგორც ივანე მაჩაბლის, ისე ილია ჭავჭავაძის ბიოგრაფიაში.

„მეფე ლირის“ თარგმნას ი. მაჩაბელი დამოუკიდებლად 1873 წლის გაზაფხულზე შეუდგა იმ მიზნით, რომ „გაამდიდრებდა ქართულ ლიტერატურას და თეატრის ფეხზე წამოყენებას შეუწყობდა ხელს, რად-

გან შექსპირის ხეირიანი თარგმანი მანამდე არ იყო“ [ჭელიძე 1968: 66]. ილია ჭავჭავაძესაც განსაკუთრებული დამოკიდებულება ჰქონდა „მეფე ლირისადმი“. XIX საუკუნის 60-იან წლებში მან ამ პიესის ცოცხალი სურათებიც დადგა და ლირის როლიც სცენის მოყვარებთან ერთად თვითონ შეასრულა. ილიას ამ ტრაგედიის ბოლომდე თარგმნა შთააგონა აირა ოლდრიჯის თამაშით გამოწვეულმა აღფრთოვანებამ. იგი პეტერბურგში შეხვდა ძალზედ ახალგაზრდა ივანე მაჩაბელს (ამ დროს იგი 16 წლის იყო) და ერთობლივი მუშაობის შედეგად „ლირის“ თარგმანზე მუშაობა საბოლოოდ 1874 წელს დასრულდა, რომელიც პირველად სრული სახით დაიბეჭდა ჟურნალ „კრებულში“ (1874 #10). გაზეთი „დროება“ (1874, 8 მარტი) წინასწარ აუწყებდა ქართველ ხალხს: „ილია ჭავჭავაძეს და ივანე მაჩაბელს გაუთავებიათ მეფე ლირის თარგმანი“. 1877 წელს მათ მიერ თარგმნილი ტრაგედია ცალკე წიგნადაც დაიბეჭდა კომენტარებითურთ. ილიასაგან განსხვავებით, მაჩაბლის ინტერესი შექსპირის მიმართ „ლირით“ არ შემოსაზღვრულა, მას სხვა პიესების გენიალური ქართული თარგმანები მოჰყვა.

„მეფე ლირი“ იყო არა მარტო პირველი თარგმანი, არამედ შექსპირის პირველი პიესა, რომლის დადგმაც ილია ჭავჭავაძემ განიზრახა ქართულ სცენაზე, მაგრამ მაშინ (XIX საუკუნის 60-იან წლებში) მხოლოდ რამდენიმე ეპიზოდი დაიდგა. შემთხვევითი არ იყო ილია ჭავჭავაძის „მეფე ლირით“ „ახირება“, რადგან იგი აშკარად გრძნობდა, რომ „ტრაგედიის არსი სცილდება შვილების უმადურობის თემას, რომელიც საფუძვლად უდევს ფაბულას. პიესაში ასახულია მთელი საზოგადოება, რომელიც სრულ დაბნეულობას განიცდის. აქ წარმოდგენილია ცალკეულ ატომებად დაშლილი სოციუმი, თითოეული მისწრაფის განამტკიცოს თავისი თავი, იბრძვის თავისი პირადი მიზნებისათვის, უპირისპირებს თავის ნებას და ცნებებს სხვებისას“ [მოკულსკი 1961: 541]. „სიყვარული გაქრა, მეგობრობა დაემხო, ძმა ძმაზე აღსდგა, ქალაქში შფოთია და არეულობა, სოფლებში განხეთქილება სასახლეში ღალატი, მამა შვილს შორის კავშირის დარღვევა“ [შექსპირი 1971: 27] – გლოსტერის ამ სიტყვებში ილიამ შეიგრძნო XIX საუკუნის II ნახევრის საქართველოს პოლიტიკურ-სოციალური ვითარების ანალოგია, სახელმწიფოებრივი პრობლემის შეჯახება საზოგადოების რღვევის სურათთან. იგი შეეცადა თავისი ქვეყნის საზოგადოებისთვის შექსპირის მეშვეობით ერვენებინა, რომ პიროვნული თვითნებობა ცხოვრებას ომად აქცევს, რომ ეროვნული ერთიანობის, ტერიტორიული მთლიანობის შენარჩუნება უმნიშვნელოვანეს ფასეულობას წარმოადგენს. ამიტომაც ილია ჭავჭავაძემ შექსპირის ტექსტი სოციალურ-პოლიტიკურ კონტექსტს დაუკავშირა.

ლირის მხატვრულ სახეში რეჟისორების ერთი შტო (ახმეტელი, სტურუა) სწორედ დესპოტ, უზურპატორ, განდიდებულ ხელისუფალს მოიაზრებს, რომელიც, „ოცნებით ღმერთებს უტოლდება, გადააბიჯა შესაძლებლობების ზღვარს და მოინდომა თავისი ძალაუფლების ადამიანის, სულზე გავრცელება“ [მარო 1973: 70].

თეატრმცოდნე ლევან ხეთაგური თავის ნაშრომში „შექსპირი ქართულ სცენაზე“ გამოყოფს შექსპირის სცენურ ისტორიაში ასევე ორ ტენდენციას: „ერთის მხრივ, როცა სპექტაკლი იდგმება მსახიობებისათვის სამსახიობო ძალებით ან რეჟისორის მიერ და მეორე, როცა პიესას ასცენიურებს რეჟისორი, რომელსაც გააჩნია ამ პიესის საკუთარი ინტერპრეტაცია და რომელსაც ექვემდებარება მსახიობები და სპექტაკლის დამდგმელი ჯგუფის წევრები“ და იქვე დასძენს „უნდა აღინიშნოს, რომ ეს ორი ტენდენცია, რომელიც ერთმანეთში მონაცვლეობს, შექსპირის გასცენიურების ძირითადი განმსაზღვრელია ქართული თეატრის ისტორიაში“ [ხეთაგური 1986: 3].

შექსპირის „მეფე ლირის“ სცენური განსხეულების ეს ხაზები მთლიანად თავსდება თეატრში სხვადასხვა დროს გამოვლენილი საერთო ტენდენციებისა და მიმართულებების კონტექსტში.

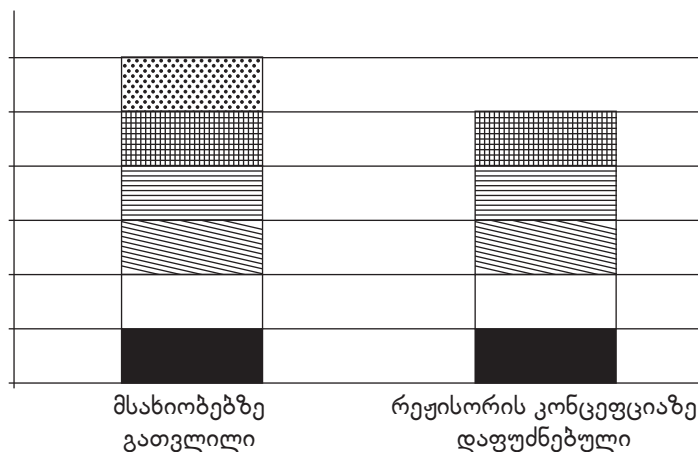
XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში, როცა ჯერ კიდევ მკვეთრად და მყარად არ იყო ჩამოყალიბებული რეჟისორის პროფესია ბევრ ქვეყანაში და მათ შორის საქართველოშიც და თეატრში წამყვანი როლი მსახიობს ეჭირა, სპექტაკლები იდგმებოდა კონკრეტული მსახიობის ბენეფისისათვის. მაყურებლის წინაშე წარმოდგენილ პიესას თავად ბენეფისიანტი ირჩევდა და სპექტაკლის იდეურ გადაწყვეტას შესაბამისად მსახიობები განსაზღვრავდნენ. „ლირი“ საბენეფისოდ არაერთხელ აურჩევიათ კოტე ყიფიანს და ვალერიან გუნიას.

XX საუკუნის 20-იანი წლებიდან, როცა ქართულ თეატრში მოღვაწეობას იწყებენ კოტე მარჯანიშვილი და სანდრო ახმეტელი, ყალიბდება კონცეპტუალური თეატრი, როცა თეატრში ყველა და ყველაფერი ემორჩილება რეჟისორს. ქართული თეატრის განვითარების ამ ეტაპზე ორივე რეჟისორი შეეცადა „მეფე ლირის“ განხორციელებას. მაგრამ რამდენიმე რეპეტიციის შემდეგ მათ შეწყვიტეს პიესაზე მუშაობა.

XX საუკუნის 40-იანი წლებიდან თეატრში კვლავ მსახიობები ლიდერობენ. ამ პერიოდში ლირის როლი განასახიერეს ალექსანდრე იმედაშვილმა და აკაკი ხორავამ. 60-იანი წლებიდან კი სადავეებს თეატრში ახალი თაობის რეჟისორები იღებენ ხელში (მიხეილ თუმანიშვილი, რობერტ სტურუა) და, შესაბამისად, იდგმება ე.წ. „კონცეპტუალუ-

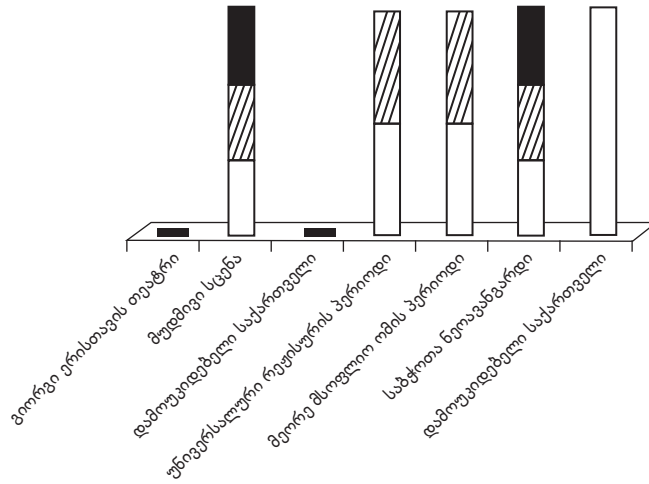
რი სპექტაკლები“; როცა სპექტაკლის თითოეული კომპონენტი ერთ იდეას და აზრს ემყარება. ასეთი სპექტაკლების რიგში მოიაზრება მიხეილ თუმანიშვილის, გიგა ლორთქიფანიძის, რობერტ სტურუას და დავით დოიაშვილის ერთმანეთისაგან რადიკალურად განსხვავებული მსოფლმხედველობით დადგმული „მეფე ლირი“:

პროფესორ ლევან ხეთაგურის მიერ შენიშნული ტენდენცია შექსპირის დადგმებისა ეპოქებსა და პერიოდებთან მიმართებაში გრაფიკულად ასე გამოიყურება



ამ ჰისტოგრამიდან ჩანს, რომ ქართულ თეატრში „მეფე ლირი“ 6-ჯერ განხორციელდა მსახიობის ინიციატივით და ხედვით, ხოლო 5-ჯერ რეჟისორის ინიციატივით, თუმცა ამათგან ორი არ განხორციელებულა. ეს მონაცემები ავლენს გარკვეულ ტენდენციას, რომ „მეფე ლირის“ დადგმა უფრო ხშირად უკავშირდება მსახიობის სურვილს, ვიდრე რეჟისორისა.

გარდა ამისა, თუ შევეცდებით შევქმნათ „მეფე ლირის“ დადგმების დიაგრამა, აღმოვაჩინთ გარკვეულ კანონზომიერებას დადგმის პერიოდებსა და საქართველოს ისტორიის კონკრეტულ ეპოქალურ მოვლენებს შორის. ამის შედეგად იკვეთება, რომ „ლირის ყოველი დადგმა ჩვენში ისტორიულად რთულ, დაძაბულ პერიოდს ემთხვევა. ამ დაძაბულობის ხასიათიდან და ხარისხიდან მომდინარე იცვლება შექსპირის პიესის არამარტო მხატვრულ-ესთეტიკური, არამედ კონცეპტუალური წყობაც. აქედან ერთი ხაზი ემთხვევა აღმავალ ენერგიულ ქმედითობას, მეორე ამ პრობლემებით დამძიმებულ დეპრესიულ მდგომარეობას“ [კორძია 2003 :24].

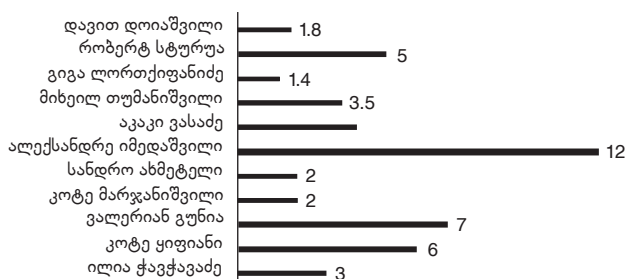


დიაგრამიდან კარგად ჩანს, რომ შექსპირის „მეფე ლირს“ საკმაოდ ხშირად მიმართავდა ქართული პროფესიული თეატრი. არ დარჩენილა ქართული თეატრის განვითარების თითქმის არც ერთი პერიოდი, როცა ქართულ თეატრს არ მიუმართავს „მეფე ლირის“ დადგმისათვის. „მუდმივი სცენის პერიოდში“ (1879-1918) „მეფე ლირი“ დაიდგა სამჯერ. (ილია ჭავჭავაძე, ალექსანდრე ბურთიკაშვილი, ვალერიან გუნია), ე.წ. „უნივერსალური რეჟისურის პერიოდში (1921-1933) „მეფე ლირის“ სცენაზე განხორციელების მხოლოდ ორი მცდელობაა. ეს ცდები ეკუთვნოდათ ქართული თეატრის რეფორმატორებს კოტე მარჯანიშვილს და სანდრო ახმეტელს. მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდში (40-იანი წლები) 2-ჯერ განხორციელდა „მეფე ლირის“ დადგმა, ერთი რუსთაველის თეატრში განხორციელდა, მეორე ქუთაისში. ეს იყო პირველი დადგმა „მეფე ლირის“ ქართულ რეგიონალურ თეატრში. საბჭოთა პერიოდში (1960-იანი წლებიდან დამოუკიდებელ საქართველომდე) შექსპირის აღნიშნული ტრაგედია სამმა რეჟისორმა განახორციელეს: მიხეილ თუმანიშვილმა, გიგა ლორთქიფანიძემ და რობერტ სტურუამ. დამოუკიდებელი საქართველოს პერიოდში (1991-დან დღემდე) მხოლოდ დავით დოიაშვილმა განახორციელა „მეფე ლირის“ დადგმა მარჯანიშვილის თეატრში.

როგორც დიაგრამამ აჩვენა, მოცემულ ცვლადებში მხოლოდ ორი ე.წ. „ამოვარდნილი მნიშვნელობაა“, ერთი ეთხვევა „გიორგი ერისთავის თეატრის“ პერიოდს (1850-1856), ხოლო მეორე დამოუკიდებელი საქართველოს პერიოდს (1918-1921). ორივე ამოვარდნილ კატეგორიას აქვს თავისი ობიექტური მიზეზი. პირველ შემთხვევაში არ არსებობდა შექსპირის პიესების ქართულენოვანი თარგმანები, ხოლო მეორე შემთხვე-

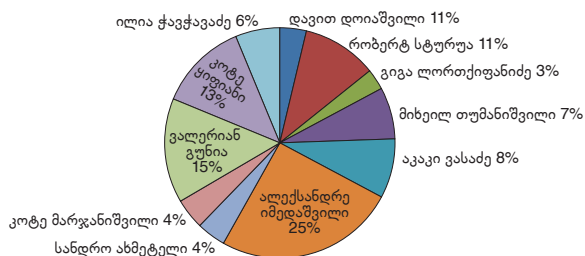
ვაში ქართულმა თეატრმა ვერ იპოვა იდენტური კონტექსტი შექსპირის პიესასა და შექმნილ პოლიტიკურ რეალობას შორის. გარდა ამისა, შექსპირის პიესების სცენური ისტორიის შესწავლისას გამოიკვეთა ერთი თავისებურება, რაც გამოარჩევს „მეფე ლირს“ შექსპირის სხვა პიესებისგან: „მეფე ლირის“ დადგმას, სპექტაკლის მომზადებას გაცილებით მეტ დროს ანდომებენ რეჟისორები, ვიდრე შექსპირის სხვა პიესებს.

„მეფე ლირი“ ქართულ თეატრში
სპექტაკლის მომზადების დრო



პროცენტული დათვლით კი ასეთ სურათს მივიღებთ:

„მეფე ლირი“ დროში

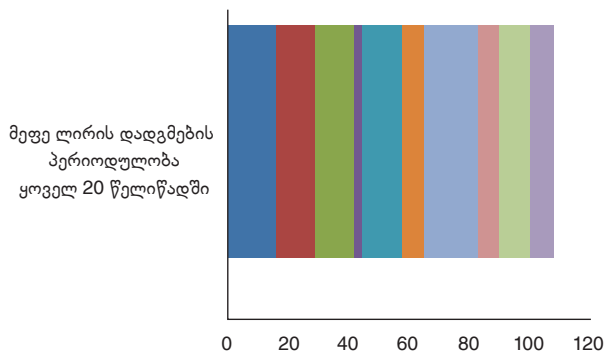


მნიშვნელოვანია, ემთხვევა თუ არა მოცემული სტატისტიკური სურათი სპექტაკლის მხატვრულ ხარისხს: ამის დასადგენად, პირველ ყოვლისა, უნდა გამოვყოთ სამ-სამი ისეთი სპექტაკლი, რომლის დადგმასაც ყველაზე დიდი დრო დასჭირდა და შემდეგ მიღებული შედეგები შევადაროთ სამეცნიერო ლიტერატურას, საარქივო ჩანაწერებს, პერიოდული პრესის შეფასებებს. შერჩევისას გამოვიყენებთ პროფესორ ლევან ხეთაგურის შექსპირული დადგმების ორკატეგორიან სქემას: როცა დადგმის ინიციატორი და თეატრში დომინანტი მსახიობია, ხოლო მეორე მხრივ რეჟისორი.

1. ალექსანდრე იმედაშვილი, ვალერიან გუნია, კოტე ყიფიანი
 2. რობერტ სტურუა, მიხეილ თუმანიშვილი, დავით დოიაშვილი
 ზემოთ ნაცადი მიდგომა საკითხისადმი (სტატისტიკური კვლევის მეთოდით) იდენტურობაშია ისტორიულად სამეცნიერო ლიტერატურის და პერიოდული პრესის შეფასებასთან.

შექსპირის „მეფე ლირის“ ქართულ სცენაზე განხორციელების ისტორიის შესასწავლად მნიშვნელოვანია იმის დადგენა, თუ რა პერიოდულობით მიმართავს ქართული თეატრი აღნიშნული ნაწარმოების დადგმას.

პირველი დადგმა 1883 წელს განხორციელდა, ლირის დადგმების პერიოდულობა ქართულ თეატრში კი გრაფიკულად ასე გამოიყურება:



ეს დიაგრამა აჩვენებს ყოველ ოცწლიან ინტერვალს, რომელზე დაყრდნობითაც ირკვევა, რომ ყოველ ოცწლიან ინტერვალში შექსპირის „მეფე ლირი“ ქართულ თეატრში ხვდება მინიმუმ ერთხელ და მაქსიმუმ 3-ჯერ.

კონკრეტული ინტერვალები კი ასე გამოიყურება: 16, 13, 13, 2, 14, 18, 7, 10, 8 ამ მონაცემებზე დაყრდნობით კი „მეფე ლირი“ ქართულ სცენაზე საშუალოდ ყოველ 11, 5 წელში იდგმება.

ამრიგად, სტატისტიკურმა კვლევის მეთოდმა აჩვენა, რომ დრამატურგიული კონსტრუქციის სირთულის მიუხედავად შექსპირის პიესებიდან „მეფე ლირი“ „ჰამლეტის“ შემდეგ ყველაზე მეტად იდგმება ქართულ სცენაზე.

„მეფე ლირის“ დადგმა უკავშირდება ქართული თეატრის იმ პერიოდს, როცა თეატრში ლიდერის პოზიცია მსახიობს უჭირავს, ამავედროულად, მისი დადგმის სურვილი უფრო მეტად მსახიობებს უჩნდებათ, ვიდრე რეჟისორებს. თერთმეტი დადგმიდან მხოლოდ სამ რეჟისორს ეკუთვნის „მეფე ლირის“ დადგმის ინიციატივა.

„მეფე ლირის“ დადგმა ემთხვევა ქართული თეატრის ისტორიის განვითარების უმრავლეს ეტაპს, შვიდი პერიოდიდან მხოლოდ ორ პერიოდში არ დადგმულა შექსპირის აღნიშნული ტრაგედია. ეს მაჩვენებელი კი მიუთითებს იმაზე, რომ საქართველოს ისტორიის ბოლო 2 საუკუნის მანძილზე შექსპირის „მეფე ლირს“ მნიშვნელოვან, აქტუალურ ნაწარმოებად მიიჩნევს ქართული თეატრი.

კვლევამ გამოკვეთა ის ფაქტორიც, რომ „მეფე ლირის“ დადგმას სპექტაკლის ავტორები გაცილებით დიდი დროს ანდომებენ, ვიდრე შექსპირის, ასევე სხვა ავტორების უმრავლეს პიესებს.

კვლევის შედეგების მიხედვით, „მეფე ლირი“ იდგმება ქართული პროფესიული თეატრის ისტორიის ყოველ ოცწლიან ინტერვალში.

დამოწმებანი

კორძაია 2003: კორძაია მ., შექსპირის ინტერპრეტაციასთან დაკავშირებული საკითხები მუსიკასა და თეატრში, ხელნაწერი. დაცულია ავტორის პირად არქივში, თბ. 2003, გვ. 24.

მარო 1973: მარო ს., შექსპირი და უძველესი მითები, „ქართული შექსპირიანა“, ტ.3, თბ., 1973

მოკულსკი 1961: საზღვარგარეთის თეატრის ისტორია, მოკულსკის საერთო რედაქციით, 1961

შექსპირი 1973: შექსპირი უ., დრამები, ორ წიგნად, თარგმანი ვ. ჭელიძის, თბ., 1971

ჭელიძე 1986: ჭელიძე ვ., ივანე მაჩაბელი, თბ, 1968

ხეთაგური 1986: ხეთაგური ლ., შექსპირი ქართულ სცენაზე, სადიპლომო ნაშრომი, დაცულია საქართველოს შოთა რუსთაველის თეატრისა და კინოს სახელმწიფო უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკაში, თბ., 1986.